

RECENSĂMINTE ȘI NUMĂRĂTORI ALE POPULAȚIEI ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

LOUIS ROMAN

Efectuarea în ianuarie 1992 a unui nou recensământ al populației și locuințelor în țara noastră — după lungul interval de 15 ani de la cel precedent — face util și necesar a aminti liniile generale de evoluție ale preocupării românești pentru înregistrările demice de tipul recensămintelor. Se pot astfel cunoaște și aspecte importante ale străvechimii și permanenței civilizației acestui pământ.

1. În documente medievale și moderne în limba română se întâlnesc adesea apelativul *seamă/samă*, preluat din practica transilvăneană niște rumâni să-și plătească cîsla „unde le va fi pus de în seamă(ă)” (8 mai 1619)¹; pe oarecari birnici „i-au apucat seama talerului acia în sat” (15 iunie 1644); pe un sătean „l-au apucat seama talirului în sat în Vernești” (27 februarie 1648); „făcut-am samă țărâi” declară domnul (1645)². În cele cîteva acte muntene citate, înțelesul termenului se vede a fi dublu: *sama țărâi* este atît înregistrarea contribuabililor, cît și calculele fiscale subsecvente recensămîntului (*seama talerului* „reforma fiscală efectuată de Matei Basarab în anul fiscal 1634—1635”)³.

Dar iată un document muntean anterior, de asemenea în limba română, surprinzător la prima vedere: birul în sat îl pun „crăstătorii de în seamă” (13 aprilie 1600)⁴. Or, termenul *seamă* este frecvent folosit în secolele următoare pentru scrierea dajnicilor; de ce *crăstătorii* „răbojari”? Cel mai vechi document muntean ajuns pînă la noi care-i amintește este din 29 august (1560—67) — *rizateli* —, care fac *rizanie* „crestare” pe răboj (29 decembrie 1587). Actele moldovenesti îi numesc cu începere de la 11 martie 1446 (*pererubceh*), iar acțiunea lor la 8 aprilie 1449 (*rubiti*). Răbojurile au avut o foarte largă utilizare la noi de-a lungul veacurilor și pe ele — niște bețe, niște bucăți de lemn — într-adevăr se cresta. Erau folosite în diverse scopuri (evidența vitelor, a banilor etc.), dar expresia din documentul de la 1600 ne duce și la două încheieri de ordin demo-fiscal.

Întîi, cu referire la vremea cînd, la eșaloanele superioare, contribuabilii erau *scriși*. La cele inferioare, în secolele XV—XVI, în unele

¹ Documente privind istoria României, B. Țara Românească, XVII/3, București, Editura Academiei, 1951, nr. 323.

² D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XII, 2, 1959, p. 60.

³ *Ibidem*, p. 53—85.

⁴ Documenta Romaniae Historica, B. XI, Editura Academiei, București, 1975, nr. 370; T. Al. Stoianovici, *Statistica românească în veacul al XVI-lea*, în „Analele Institutului Statistic al României”, I, 1942, p. 318—319.

locuri chiar și mai târziu, ei erau *crestați* pe răboj de către pîrcălabi, vornicei, vătămani ș.a. în relațiile cu birnicii din așezarea dată, precum și de către măruntii dregători fiscali în raport cu satele; în aceste cazuri, *seama* se realiza pe răboj. Ulterior, s-a săvîrșit trecerea treptată de la sămile crestate la foile sătești de cislă.

În al doilea rînd, în privința veacurile ce-au premers scriptele de cancelarie. Instituția creștării pe răboj trebuie să fi fost incomparabil mai veche: ea a funcționat desigur — pe întreaga față a pămîntului românesc — timp de multe secole înainte de constituirea statelor feudale, ceea ce justifică și dă un nimb de autenticitate propunerii *bir* (slav. *birka* „răboj“⁵).

În ambele cazuri, pe răboj se nota — probabil în forma cea mai simplă — dajdea satului și cisluirea ei între birnicii de acolo (pentru a folosi un termen convențional, cu trecere în unele lucrări de specialitate; acestea sînt înregistrări *antestatistice*). Această practică ancestrală a fost preluată și larg utilizată de statul feudal în Muntenia și Moldova. Ea a fost folosită și de autoritățile fiscale din Transilvania, precum și din întreg statul maghiar, care numeau răbojul cu termenul oficial latin *dica*⁶. Astfel încît, evidențele demo-fiscale, ca și sistemul fiscal în ansamblu, au rezultat nu numai din nevoile evoluției societății noastre înseși, dar ele s-au constituit și printr-un masiv apel la propria experiență. Ca întotdeauna în istoria zonei carpato-ponto-dunărene, deși „oamenii pămîntului“ nu s-au sfiit să preia de la popoarele cu care au venit în contact tot ceea ce putea fi util propriei propășiri, ei au grefat fructele experienței străine pe cea obținută prin propriile eforturi trecute și prezente, în acestea punîndu-și mai presus de orice nădejdi.

Totodată, realizările civilizației românești au putut fi preluate și de alte neamuri. Ofensiva regilor maghiari spre est, în secolele X—XII, i-a așezat pe secui o vreme în părțile Bihorului, înainte de a-i deplasa mai departe în zona Tirnavelor, iar de aici spre așezare definitivă în sud-estul Ardealului⁷. Cronica latino-maghiară a lui Simon din Kéza (scrisă prin 1282—1283) afirmă că secuii, fiind „vecini cu românii (*Blackis*) în munți“ și fiind „amestecați cu românii, (au început) să se folosească de literele (*litteris*) lor“⁸. Unii istorici au luat aceste *litteris* la propriu, dar umanistul Nicolae Olahus (1493—1568) scria despre secui: „în afară (de faptul) că întrebuintează caracterele altor limbi, (scrise) cu cerneală pe pergament, (se folosesc) de semne crestate pe bețe de lemn“. Iar cronică lui Ioan Thuróczi (a doua jumătate a veacului al XV-lea) amintește că secuii „n-au uitat încă literele scitice, dar pe

⁵ L. Roman, *Evidențele demo-fiscale din Țările Române (sec. XIII—XV) în context european*, în „Revista Arhivelor“, 66, vol. 51, 3, 1989, p. 276.

⁶ P. N. Panaitescu, *Răbojul. Studiu de istorie economică și socială la români*, București, 1946, p. 173, 174 (n. 1).

⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I², Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 109—112.

⁸ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, IV, București, 1935, p. 37, 85; I. I. Russu, *Românii și secuii*, ed. I. Oprea, Editura Științifică, București, 1990, p. 45—46.

acestea... le crestează pe bețe, care sînt la fel cu *dica*⁹. Prin urmare, *literele/literele scitice* ale secuilor sînt inciziile practicate pe bețe ori bucăți de lemn, aidoma cu *dica* organelor fiscale : este vorba despre răbojul, preluat de la străvechii locuitori ai zonei¹⁰.

În subtextul celor precedente, întîlnim și o profundă realitate a regiunilor de dincolo de Carpați : permanența românilor, găsiți aici de populațiile, puse în mișcare de politica regilor Ungariei, ai cărei vechi cronicari (mai sus citatul Simon din Kéza, ca și alții) arată cu claritate amintirile situații. De ce oare unii istorici — mai de demult și mai recent — le neagă, așa cum o face și de curînd publicația *Kurza Geschichte Siebenbürgens*, ed. B. Köpeczi, Budapest, 1990 ?

Observăm, de asemenea, că și creșterea pe răboj putea fi numită *litere*, deci *scriere/scrisoare*, ceea ce trebuie să fi fost și în larg uz autohton, căci altminteri cum am putea explica prezența în limba română, ca unic termen pentru numita îndeletnicire, a latinescului *scribere* a *scrie*, perpetuat prin multe veacuri ale mileniului I de foarte masivă neștiință a notării, prin vreun procedeu oarecare, a cuvintelor ?

2. Care sînt cele mai vechi situații scrise (în sensul actual al cuvîntului) de impozite directe ? Din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ne parvin rezultatele recensămîntului fiscal, efectuat în anii 1494—1495 ; a existat o evidență și la 1475. Pentru a găsi altele anterioare, sîntem nevoiți să urmărim structura administrativ-juridică, de caracter feudal, a vremii. Pe baza dispoziției — date la 9 decembrie 1473, de Matia Corvin lui Blasiu Magyar, voievod al Transilvaniei și comite al secuilor — se trece la consemnarea periodică în *lustrum* a secuilor obligați la purtarea armelor. Pe Pămîntul Crăiesc s-au întocmit situații statistice în 1488—1510 ; anterior acolo s-au făcut și alte înregistrări, știrile mai vechi semnalînd două recensămînte în prima jumătate a secolului al XIV-lea, prima poate la 1334, cealaltă pe la 1350. Din 1332—1337 ne parvine registrul de decime papale din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș ; de la 1331 socotelile de dijme ale capitolului din Alba Iulia ; din 1291—1294 cele ale episcopiei din Oradea ; dările acestea fuseseră însă hotărîte de regii Ungariei încă din veacul al XI-lea, chiar din primele decenii ale organizării bisericii catolice în regat. Carol I Robert de Anjou solicită, și dieta votează (1332), perceperea ca „*lucrum camerae*“ a unei mărci de fiecare sesie iobăgească întreagă : există deci (ori s-a alcătuit acum) o situație a acestor sesii ; dar insistența cu care, în documentele primei jumătăți a veacului al XIII-lea, se acumulează diverse dări către visteria regală, arată clar că se întocmeau de-acum, poate într-o formă simplă, evidențe fiscale pentru nevoile puterii centrale. Ele apăruseră sub influența experienței curiei papale, sub influența practicilor bizantine și ale altor state, dar mai ales sub puternica presiune a necesităților evoluției statului feudal¹¹.

⁹ P. N. Panaitescu, *op. cit.*, p. 170, 173.

¹⁰ *Ibidem*, p. 169—189 ; G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 116—123 ; G. Sebestyén, 1929 (la I. I. Russu, *op. cit.*, p. 46, n. 42).

¹¹ L. Roman, *op. cit.*, p. 272—273.

Și asupra fiscalității moldo-muntene s-au exercitat influențe străine : cumană și tătară, dar mai ales bizantină, fie în mod direct fie prin filieră sud-slavă. Nu poate fi însă vorba de copierea unei suprastructuri străine, ci de preluarea — de la state cu o organizație mai veche — a unor practici, adaptate sistematic la propriile realități așa cum se petreceau lucrurile în întreaga Europă medievală. Evidențele demo-fiscale, ca și sistemul fiscal în ansamblu, impuse de nevoile evoluției statelor românești înseși, au fost o creație proprie, necesară, rezultată din evoluția concretă a societății noastre ; ea s-a realizat prin eforturile tuturor Țărilor Române și prin frecvente împrumuturi reciproce. Numeroase documente muntene din anii 1572—1625 atestă efectuarea contemporană de numărători fiscale, din trei în trei ani, pe baza lor întocmindu-se catastișele Vistieriei ; cea dintâi mărturie sigură, într-un document intern, despre înregistrarea birnicilor în Țara Românească se referă la domnia lui Petru cel Tânăr (1559—1568). Catastișele sînt însă cunoscute încă de la 1480. Cea mai veche înregistrare demo-fiscală munteană, ale cărei rezultate ne-au parvenit printr-un izvor extern, datează din 1447—1448. Însă vistieria, cămară și birarii erau prezenți în Muntenia — odată cu un întreg sistem de obligații fiscale — cel puțin din vremea lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) ¹².

Documente moldovene din perioada 1591—1659 arată că, destul de des, se alcătuiau catastișe de dări, dar nu întotdeauna ele reprezentau o nouă *scrisoare* a țării, cele mai adesea fiind numai *îndreptări/upravlenie* ale datelor unor înregistrări fiscale anterioare ¹³. Prima centralizare a contribuabilor, pe care o aflăm într-o sursă străină, este de pe la 1566 ¹⁴. Documentele interne aduc însă interesante precizări și pentru un secol și jumătate anterioare. Ștefan cel Mare impune — în ultimele decenii ale domniei — scrierea regulată a socotelilor Vistieriei în catastife, acestea din urmă fiind însă atestate cu începere de la 1458. Înregistrarea pentru domnie a desetinei din vin este menționată încă de la 1449. Sub Alexandru cel Bun (1400—1432) s-au cristalizat și s-au precizat principalele dregătorii, s-a dat o temeinică organizare cancelariei domnești, iar vistiernicia a devenit o dregătorie distinctă.

Se poate deci conchide în sensul existenței unor situații *prestativiste* (pentru a folosi iarăși un termen de oarecare circulație în literatură) de impozite directe (chiar dacă la început într-o formă simplă), avînd drept temei o oarecare evidență a populației contribuabile, în Transilvania din veacurile XIII—XIV, în Muntenia cel puțin de pe la

¹² *Ibidem*, p. 270. Tabelul ; p. 275.

¹³ P. V. Sovietov, *Razvitie feodalizma i krest'jane Moldavii (očerki istorii renty v XVI-načale XVIII v.)*, ed. V. T. Pașuto, Kișiněv /Chișinău, 1980, p. 237, 239 (Tablica 9), 241—242.

¹⁴ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, I, ed. M. Guboglu, M. Mehmed, Editura Academiei, București, 1966, p. 337 (Mustafa Ali) ; M. Guboglu, *Tureckij istočnik 1740 g. o Valahii, Moldavii i Ukraine*, în *Fontes orientales ad historiam populorum Europae meridie-orientales atque centralis pertinentes*, I, Moskva, 1964, p. 136.

1400, iar în Moldova cel mai târziu din primele decenii ale secolului al XV-lea¹⁵.

3. Populația a fost mereu înregistrată la noi de-a lungul veacurilor. La 1828, în Țara Românească se face „scrierea stării oamenilor”¹⁶, iar șase ani mai devreme „cărvunarii” moldoveni cer să se „facă scriere în ivală de tot numărul lăcuitorilor...”¹⁷. Termenul îl găsim și în secolele XVII—XVIII. În Moldova, pe oameni „i-au scris ș-au dat tablele la visterie” (1707)¹⁸; la <8 octombrie 1741> se poruncește ca pe birnici „să-i scrie la foae de cisla satului”, iar satele să se „scrie la tablă”¹⁹; la visterie apoi situațiile „le-au scris la condică” (1741)²⁰. Matei Basarab afirmă că, la 1634—1635, „s-au scris țara domniei mele...” (10 ianuarie 1644)²¹. *Scrisoarea/scrierea țării* reprezintă înregistrarea populației, iar denumirea vine dintr-o îndelungă și asiduă îndeletnicire românească: numeroase documente și catastrfe sînt scrise în veacurile XIV—XVI — de către dieci, grămătic, logofeți, piseți, uricari — adesea în limba oficială a cancelariei, în slavonă dincoace de munți, în latină în Transilvania; chiar și în actele redactate în slavonă apar asemenea sintagme românești elocvente: „să se scrie” (act moldovenesc din 9 septembrie 1597), ci<ți> sîntu scri<ș>” (Muntenia, 6 iulie 1600)²².

Într-o întinsă perioadă, subînregistrările în recensăminte au fost enorme. Referindu-se la românii dobrogeni, la 1850 Ion Ionescu de la Brad scria: „speculîndu-i aenii (ayan „dregător otoman”), ei au fost și sînt interesați a nu li cunoaște nime numărul cel adevărat”²³. Cu privire la Țara Românească, Pavel Divov, tînăr slujbaș probabil pe atunci (ulterior senator rus), constata în jurul anului 1800: „o descriere amănunțită a locuitorilor din această țară nu s-a întreprins niciodată și nici nu poate fi efectuată în condițiile cîrmuirii ei actuale”²⁴. Această concluzie finală, de extremă gravitate, este întărită de cea a consulului

¹⁵ L. Roman, *op. cit.*, p. 275.

¹⁶ Arh. Stat. Buc., Doc. istorice, DCXVI/279 b (4 ianuarie 1828).

¹⁷ A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituție a Moldovei*, în „Analele Academiei Române”, s. II, t. XX, 1897—1898, p. 127—128; D. V. Barnovschi, *Originile democrației române. „Cărvunarii”. Constituția Moldovei de la 1822*, Iași, 1922, p. 170—171 (nota).

¹⁸ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei, precedat de O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, Editura pentru Literatură, 1963, p. 200.

¹⁹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. Corneliu Istrati, II, Iași, 1986 (Institutul Ist. Arh. „A. D. Xenopol”), nr. 128.

²⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 418.

²¹ D. Mioc, *op. cit.*, p. 60; Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii mat. ist. medie”, VII, 1974, p. 180—181.

²² *Dictionarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374—1600*, ed. Gh. Bolocan et al., Editura Academiei, București, 1981, sub scrie.

²³ *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, ed. V. Slăvescu, București, 1943, p. 109.

²⁴ P. G. Divov, *Kratkie zamečaniia o Valahii...*, la: Gh. Haupt, *Date cu privire la cunoștințele opiniei publice ruse despre Țările Românești la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și Articole de Istorie”, I, 1956, p. 118; Alvina Lazea, Paul Cernovodeanu, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la Principatele Române*, în „Revista Arhivelor”, 50 vol. 35, 1, 1973, p. 55, 64.

austriac St. Raicewich : nu se poate ști numărul exact al locuitorilor ambelor Principate Românești extracarpatiche și nici guvernele înse nu-l cunosc²⁵. Cercetarea din 1772—1773 a domeniului fiscal al Zlatnei de către o comisie numită de împărăteasa Maria Theresia, a stabilit că în registrele de contribuabili nu figurau peste 57% din totalul capile de gospodărie ; slujbașii și juzii își însușeau pe această bază bani și alte bunuri, căci persoanele netrecute în tabelele de impunere nu scăpau de obligații²⁶. În 1728 , după mai bine de 10 ani de la ocuparea Banatului de către armatele austriece, Cl. Fl. Mercy — guvernatorul provinciei — raporta că chiar și acum sînt mai mulți capi de gospodărie, decît ce trecuți în conscripții și cerea „să se cerceteze și să se descopere supuș neînregistrați, în vederea impunerii lor...”²⁷.

Caracterul grav deficitar al statisticilor de populație era astfel clar constatat de contemporanii cei mai avizați ; cum se explică el ? Aflăm în 1769—1770 la Petersburg, delegații boierilor moldoveni afirmă : „se număra oamenii nu se putea... : nefiind domniile stătătoare, nevoi ar fi silit pe domni ca să scoată adesea biruri pe numele fieștecărui birnic și s-ar fi împrăștiat lăcuiitorii printr-alte țări. Numai cu această nenumărate au putut lupta...” ; delegații se arată optimiști : cînd se vor liniști lucrurile, se va putea ști și numărul oamenilor, fiecare cunoscîndu-și darea și atunci se vor înmulți locuitorii, „năzuind dintr-alt locuri străine...”²⁸. În măsura în care aici, ca și în mărturiile precedente, nu se dezvăluie direct realitatea, ni se dă totuși posibilitatea de a o întui : guvernanții nu cunosc cuantumul populației, nici nu se poate face o recensare apropiată de adevăr „nefiind domniile stătătoare”, impunîndu-se mari obligații externe, reliefindu-se precise interese sociale interne, care converg spre a opera mari subînregistrări.

O analiză a motivațiilor se dă la 1847, într-un articol datorat poate condeului lui G. Barițiu. În țările locuite de români a fost foarte greu a cunoaște numărul populației, din timpurile de demult și pînă către zilele noastre, „mai virtos pentru că pînă acum zăcea în cel mai mare interes politic al popoarelor, al statelor și al guvernelor noastre a ascunde cît se poate mai bine adevăratul număr nu numai al populației ci și al produselor”, pentru a nu stimula lăcomia marilor puteri. Oamenii evitau înregistrarea de teama dărilor și a recrutărilor. În Transilvania se adăuga „trufia aristocrației de a nu suferi ca să o numere și pe ea cu celălalt popor, de a nu o număra nicidecum...”²⁹.

²⁵ St. Raicewich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 209.

²⁶ Z. I. Tóth, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, Editura Academiei, 1955, p. 106—108 ; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 91, 97 (n. 7a), 112, 123, 125, 141.

²⁷ A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat, 1716—1740*, Editura Facla, Timișoara, 1972, p. 61.

²⁸ „Arhiva Românească”, ed. M. Kogălniceanu, I², Iași, 1860, p. 147—148.

²⁹ *Numărul românilor*, în „Foae pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, X, 1847, p. 255—256 ; „Albina Românească”, Iași, XIX, nr. 64, 14 august 1847, p. 258—260.

Într-un cuvînt, *scrisoarea/scrierea* — sub formă de catagrafie, ca-tastih, conscriptie, *defter*, inventar de moșie, *lustrum* etc. — se efectua nu în scopuri demografice propriu-zise, ci de altă natură : fiscale, militare, eclesiastice, urbariale ș.a. Dacă întocmim o serie statistică lungă din rezultate — obținute într-o zonă anumită și un întins spațiu temporal din perioadele discutate aici —, din rezultate ale recensămintelor fiscale, cele mai numeroase și mai importante acum sub aspect demografic (sau ale celor ostășești, ori ale celor bisericesti), atunci obținem o curbă (a populației și localităților înregistrate) care evoluează nu (ori nu atît) sub influența mișcării reale a populației și a așezărilor umane, ci (înainte de toate) sub impactul raportului de forțe între autoritățile centrale (domnie/Curtea din Viena în vremea cînd a deținut anumite teritorii românești / administrația țaristă de ocupație în Țara Românească și Moldova / organele otomane în teritoriile aflate sub directa lor administrație) pe de-o parte și cei interesați, chiar dacă în scopuri diferite, în menținerea marilor subînregistrări (stăpînii de moșii, mulți țărani și țirgoveți, dregători de diferite trepte, organele de conducere ale așezărilor urbane și rurale) pe de altă parte. Aceasta este ideea principală a teoriei caracterului deficitar al statisticilor de populație³⁰.

Înregistrările acut-deficitare (*recensăminte premoderne*) au debutat în anii '30 ai veacului al XVI-lea în Principatul Transilvaniei, în anii '70 ai aceluiași secol în Moldova și Muntenia și tot la sfîrșitul lui probabil în teritoriile nemijlocit administrate în Istambul. Puținele date existente permit a conchide că și într-o perioadă precedentă au existat decalaje notabile între masa contribuabilă și stocul demic al țării ; se pare însă că numai din amintitele decenii ale secolului al XVI-lea, deosebiri între cele două serii de numere devin radicale.

4. În evoluția *scrierii/scrisorii* populației se produce o cotitură în Țările Române în momentul cînd masivele subînregistrări sînt depășite, evidențele cuprinzînd acum în jur de 85—90% din locuitori (ori din totalul gospodăriilor) ; asemenea *recensăminte moderne* (protostatistice, pentru a aduce și aici un alt termen convențional) s-au alcătuit cu începere din 1784—1787 dincolo de munți, 1798 în Bucovina, din 1835 în Basarabia, 1831 în Țara Românească, 1831—1832 în Moldova dintre Carpați și Prut, din 1873—1874 în Dobrogea. *Recensămintele contemporane* (statistice, ar spune unii demoistorici) ale locuitorilor — alcătuite pe baze științifice, în directe scopuri demografice — sînt relativ recente în lume. În Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, cel dintîi s-a efectuat în 1850—1851, dar considerat totuși a nu fi conform celor mai recente reguli statistice, a fost anulat și repetat în 1857. Primul recensămint contemporan a fost desfășurat în Principatele Unite Române (Oltenia, Muntenia, Moldova, Basarabia de Sud) în 1859—1860, în Dobrogea la 1879, iar în întreaga Basarabie la 1897.

³⁰ L. Roman, în „Revista de Istorie”. 34, 12, 1981, p. 2348—2349 ; idem, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, ibidem, 37, 5, 1984, p. 459—462 ; idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe—XIXe siècles)*, în „Annales de Démographie Historique”, Paris, 1985, p. 245—280.

Pe baza analizei înregistrărilor demice din Europa de Vest și Centrală, cele efectuate anterior secolului al XIX-lea au fost denumite *dénombrements* „numărători“, fiind astfel caracterizate : „ele nu dau decît o porțiune a realității demografice, existente în momentul redac-tării. Această porțiune era determinată de necesitățile locale cărora tre-buia să li se facă față, era determinată de privilegiile ale unor corporații ori stări, de tradiții birocratice, de moduri de acțiune intrate în obiș-nuință și inveterate... Se puteau reține numai locuitorii de vîrstă și sex determinate, cu o anumită avere, de o situație socială sau juridică de-finită; baza puteau s-o constituie criteriile religioase, militare, fiscale sau încă alte criterii“³¹. Dacă trecem în revistă șirul de categorii, notate în paginile anterioare — înregistrări antestatistice, prestatistice, deficient-statistice (premoderne), protostatistice (moderne), statistice (contempo-rane) —, atunci putem accepta că printre numărători nu se includ re-censămintele contemporane și, parțial, cele moderne.

Notele definitorii ale recensămintelor premoderne, moderne și con-temporane rezultă nu numai din gradul de completudine al materiei înregistrate. Sint de avut în vedere și alți parametri statistici. Recen-sămintele contemporane se caracterizează prin înregistrare universală, la fața locului, pe liste nominale, cu consemnarea datelor fiecărei per-soane etc. Or, înregistrările moderne (de multe ori) și cele premoderne (mai totdeauna) se particularizează prin însemnate / enorme deficite de conscriere a obiectului lor ; prin notarea, cele mai adesea, exclusiv a capilor de gospodării sau chiar numai a numărului caselor / curților într-o localitate sau o unitate administrativ-teritorială ; prin înscrierea pe diferite categorii socio-juridice ș.a.m.d. Cercetarea istoriei recensă-mintelor demice în provinciile noastre arată că între amintitele tipuri recensămîntale nu se ridică ziduri etanșe, particularitățile statistice ale celor contemporane constituindu-se treptat în perioadele premodernă și modernă.

Debutind la mijlocul secolului al XIX-lea, recensămintele contem-porane ale locuitorilor au fost apoi de multe ori desfășurate pe teri-toriul țării noastre, ca și pe multe alte meridiane. Aceasta se explică prin marea lor importanță pentru cunoașterea cît mai exactă a evoluției populației, a dimensiunilor spațiului demografic respectiv (dimensiunea biologică, cea teritorială, cea socială) și a parametrilor săi (structura și mobilitatea)³². În urmă cu un veac și jumătate, G. Barițiu aprecia că „nu e lucru mai firesc decît a întreba care este numărul lăcuitorilor în cutare țară, pentru ca după aceea să poți face feliuri de încheieri“³³. Tot atunci, J. Hintz întreba : „ce s-ar putea face, potrivit cerințelor vremii, pentru cultura pămîntului, meșteșuguri și negoț, referitor la măsurile unei legislații care să ridice bunăstarea generală, fără să dis-

³¹ R. Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, I, Louvain, 1954, p. 16.

³² L. Roman, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în „Analele Universității București“, Istorie, XXIX, 1980, p. 102, *Tableau 2*.

³³ G. Barițiu, *Din statistica Transilvaniei*, în „Foae pentru minte, inimă și literatură“, VII, 21, 1844, p. 161.

punem de cunoștințe privind întinderea pământului și puterile omenești care-l însușesc?”³⁴ Acum o jumătate de secol se arăta că „opinia publică și guvernării țărilor doresc să cunoască structura populației, spre a putea urmări și îndruma evoluția ei. Motivul interesului deosebit ce se poartă astăzi problemei populației este, în primul rând, influența tot mai pronunțată pe care calitatea și cantitatea populației unei țări o poate avea în afirmarea, în toate domeniile, a țării respective”³⁵.

Cît de corect sînt exprimate realitățile demografice în recensămîntele contemporane? Ele pot fi considerate complete, fiind realizate cu extremă acuratețe, de un numeros aparat, dotat cu mijloace adecvate. Și totuși... În înregistrarea transilvăneană din 1850—1851 nu s-au consemnat 4—5% din locuitori³⁶. Evidențele demografice alcătuite în Rusia la 1917 n-au cuprins decît 94,66% din populație (pe teritoriul din 1926 al URSS, mai puțin Hiva și Buhara)³⁷. Mai multe cercetări franceze au reliefat situații uimitoare: recensămîntele din 1911—1936 ale locuitorilor orașului Lyon au parțial un caracter fantezist, cifrele fiind umflate din rațiuni politice, de prestigiu, indivizii fictivi reprezentînd 1/5 din populația declarată; la Toulouse (în 1896—1911) și la Saint-Etienne (la 1901—1911), din contră, se constată omisiuni, urmărindu-se prezentarea a mai puțin de 150 000 de persoane în fiecare localitate, ceea ce aducea — potrivit legii de atunci — ajutoare financiare pentru cheltuielile școlare etc.³⁸. În SUA, în recensămîntul din 1960, omisiunile au fost de 4,0% (pe ansamblul populației), iar în cel din 1970, ele au fost de 6,3% pentru negri, dar de numai 1,8% pentru albi și alte rase³⁹.

Recensămîntul nostru din ianuarie 1992 se desfășoară în condițiile noi, create de Revoluția din Decembrie. El este pregătit de specialiștii de la Comisia Națională de Statistică, avîndu-se și sprijinul ONU. Sînt tot atîtea premise pentru a ne aștepta ca operațiunea să fie realistă iar lacunele ei să tindă spre zero, astfel încît recensămîntul să-și poată îndeplini importanta misiune ce-i revine în evoluția viitoare a țării.

³⁴ J. Hintz (1847), în *Izvoare de demografie istorică*, II, ed. I. I. Adam I. Pușcaș (contribuție: Gh. Socol), București, 1987 (Dir. Gen. Arh. Stat.), nr. 12 p. 110 și 115.

³⁵ Sabin Manuila, D. C. Georgescu, *Populația României*, în *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 133.

³⁶ L. Moldovan, *Recensămîntul populației Transilvaniei din 1850—1851*, în „*Marisia*”, Tg. Mureș, XI—XII, 1981—1982, p. 140.

³⁷ Ju. A. Poljakov, I. N. Kiselev, V. A. Ustinov, *K voprosu o metodik, opredelenija čislennosti i nacional'nogo sostava naselenija SSSR v 1917—1926 godah*, în „*Istoriia SSSR*”, Moskva, nr. 2, 1981, p. 109 (calcul L.R.).

³⁸ Ph. Videlier, în „*Population*”, Paris, 38, 3, 1983, p. 598—605.

³⁹ R. Blanc, *Les omissions dans les recensements des Etats-Unis*, *ibidem* 34, 1, 1979, p. 193—195.